

העולם הזה והעולם הבא

העולם הזה

תפקידנו בעולם! באיזה עולם? אין היהדות גורסת את גירסת הנצרות האומרת: "מלכותי איננה מן העולם הזה". להיפך: אמן היהדות מאמינה — כפי שכבר אמרנו — בעולם הבא ובתחיית המתים (ועוד נדבר עליהם בפרקיהם הבאים!), אך המקרא מלמדנו שלא זה הוא מה שצרכי לעמודר לנו נגד עינינו יום ושעה שעיה. תפקידנו לשתחפּ פועלה בהשלה ממת הבריאה ולתקון עולם במלכות שדי, כלומר, השלמת העולם הזה ותיקונו.

האם אין כאן סתירה לדברי ר' יעקב (אבות ד: טז): "העולם הזה דומה לפרוודור בפני העולם הבא"? כבר אמרנו בפרק הראשון שיש לנווג וhireות בדברי אגדה. נקרא נא את הדברים בעיון עד סופם: "התקן עצמאך בפרוודור כדי שתচננס לטركלין". הרי העיקר הנה פועלותינו "בפרוודור". הטركלין — הוא שכרם המופלא של הללו שמילאו את תפקידם בעולם הזה. יתר על כן, המשנה הבאה מוכיחה שלא נתכוון ר' יעקב להביע דעתה פילוסופית. שכן הוא אומר שם "יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חמי העולם הבא". ולעומתו — "יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חמי העולם הזה" (ד: יז). אילו הייתה זאת דעתה פילוסופית, הייתה יוצרת מעגל קסמים. כי מי שעושה תשובה ומעשים טובים בעורם הינה בודאי שתהיה לו שעה אחת (ויתר!) של קורת רוח בעולם אחד. ואם כן, מה לפּי דעתו של ר' יעקב, יותר יפה לבן אדם זה: השעה של תשובה בעולם הזה או השעה של קורת רוח בעולם הבא? האמת היא שר' יעקב משדר במשנה זו את בני האדם לעשות בעולם הזה כל מה שביכלתם כדי לעשות רצון הבורא. הוא רומו שאין כל חשיבות לכל חסרון כס וכל הפסד אחר הכרוכים בקיום מצות בעולם הזה. חשוב הוא לזכות באורו של הטركלין. במשנה זו הוא מחזק את

ידי החוטאים לעשות תשובה ומעשים טובים. או' ישתנה להם אפילו העולם הזה תכלית שנייה ועל אחת כמה וכמה שיהנו מזוין קודת רוח בעולם הבא.

התודה מלאה מצוות, חוקים ומשפטים אשר עליינו לקיים אותם בעולם הזה. היא ובעקבותיה הנכויות נוהנים לנו לך ומורדים אותנו מה נעשה ביחיד ובכבודו, בעם ובמדינה בעולם הזה. גם התודה וגם הנכויות ממעטים מאוד לדבר על העולם הבא ועל תחיתת המתים. הפטוקים המאושרם אמונה זו מיעוטם בתורה ובנביאים ורובם בכתביהם. ואילו סברה היהדות של מלכותי איננה מן העולם הזה", הרי גם התורה וגם הנכאים היו צריכים להרבות דברים על העולם הבא. ולא היהת התודה אוסרת לשאול "מה למעלה ומה למטה מה לפניהם ומה לאחור". להיפך, היא הייתה מעודדת אותנו לחקר לפחותות "מה למעלה ומה למטה". ככה עשתה הנצרות בעקבות השקפתה. היא מרבה במקור רוחיה ובפירושיה, בספרותה ובഅמנתה, בתפילה והדרשות שבכני סיה תיאורים מפורטים של "מה למעלה ומה למטה". לא בן חנן"ך, תאור מפורט אין בו כלל. בשחר תורה מונה את הברכות אם נשמע ואת הקללות אם לא נשמע (ויקרא כו : ג—ה ; דברים כה : א—סח) היא מעמידה את שומעה וקוראה מתחילה ועד סוף בעולם הזה. האבות מוסרים לבנייהם את ברוכותיהם לפני מותם. משה מברך את העם לפני מותה. ברוכותיהם מכוננות לדברים חילוגיים וגם לדברים שבקדושה. אבל כולם בעולם הזה. וכל זה על אף האמונה העמוקה כי עיקר שכר ועונש ליחיד בעולם הבא וכי תחיה תחיתת מתים. "אני אמיתי ואני" (דברים לב : לט) הוא סמוך להתחלה ברכת משה. מודיע איפוא אין אדון הנכאים מיחד את הדיבור לפני מותו על מות וחימש שלאחריו ?

אם לא ברור שכונתו להציג את חשבונות העולם הזה דזוקא ?

גם המצוות שבין אדם למקום וגם המצוות שבין אדם לחברו מעמידות אותנו על תפkickנו בתוך העולם הזה דזוקא. ונאמר : "ושמרתם את חקתי ואת משפטיי אשר יעשה אתם האדם וחוי בהם, אני ה'" (ויקרא יח : ה). מסקנות הלכתיות מרחיקות לכת מסיקת תורה שבעליפה מנו "וחוי בהם ולא שימות בהם" (יומא פה : טנהדרין עד : עבדזה זורה נד). אין ספק שפירוש הפסוק "וחוי בהם" הוא חי בעולם הזה. ומה מעמידים

הנביאים לנגד עיני העם : לא "מה למעלה ומה למטה" כי אם את ח'י העם עלי אדמה, חורבן וגולת אם לא ישמעו. חיים של טובה באדרצם או גואלה וחזרה לאדרצם אם ישמעו. ואפלו התזון הנעלה — ימות המשיח — הם ימים שיביאו לעולם הזה. (לעתים משתמשים אמנים בבי' טוי "העולם הזה" לעומת "ימות המשיח". אך אין כוונת הביטוי "העו"ם הזה" במקרים אלה כי אם "העולם במצבו הנוכחי"— לעומת המצב השונה לחלוتين בימות המשיח). כל הגוים יעלו להר בית ה', שלום יהיה בין כל העמים בעולם הזה. זה יהיה אמן "אחרית הימים" אך הכוונה לאחרית המקווה והעליאית של ימי העולם הזה.

היהדות מאמונה באמונה שלמה בתחיית המתים ובעולם הבא. אבל היהדות מדגישה תמיד שמרכזן פעולות האדם ומרכז התחביבותיו כלפי ה', הוא העולם הזה. חזקיהו מתפלל ברגע קדוש ונעלה "כִּי לَا שָׁאֹל תָּזַד מֵת יְהִלֵּךְ, לֹא יִשְׁבְּדוּ יוֹרְדֵי בָּור אֶל אַמְתָּךְ" (ישעיהו לח: יח) ובתהילים חור הרעיון בצורות שונות : פח : יא—יד ; ובפרק ל "מה בצע בדמי ברדי אל שחת היודך עפר היגיד אמתך" (ל: י). ושוב בתהילים קטו : טה. יט. ית. "הַשְׁמִים שָׁמִים לְהִ' וְהָאָרֶץ נָתַן לְבָנֵי אָדָם. לֹא הַמְתִים יְהִלֵּוּ יְהִ' וְלֹא כָּל יוֹרְדֵי דָמָה. וְאַנְחָנוּ נָבְרָךְ יְהִ' מְעַתָּה וְעַד עֲלֹם הַלְלוּיָה". "כִּי חַלְצָת נְפָשֵׁי מִמּוֹת אֶת עַיִן מִן דָמֻעָה אֶת רְגֵלִי מְדֹחַי. אֲתָה הָלֵךְ לִפְנֵי הִ' בְּאֶרְצֹת הַחַיִים" (תהלים קטו : ח—ט). "יָקֵר בְּעֵינֵי הִ' הַמוֹתָה לְחַסְדֵיכְיוֹ" (שם טו). "לֹא אִמּוֹת כִּי אֲחֵיה וְאָסְפֵר מְעַשֵּׂה יְהִי. יִסְרִירֵנִי יְהִי וְלֹמֹת לֹא נְתַנְנִי" (קיה : יז—יח). לאור זה אנו מבינים את דברי התורה "הנסתרת לה' אלחינו, והנגלות לנו ולבניינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת" (דברים כט : כח). ואת ההדגשה היתירה להלן "כִּי המזוודה הזאת אשר אנכי מצוך היום, לא נפלאת היא מך ולא רוחקה היא. לא בשמי ה' היא, לא אמר מי יעלה לנו השמיים ויקחה לנו וישמענו אתה ונעשה. ולא מעבר לים ה' היא, לא אמר מי יعبر לנו אל עבר הים ויקחנה לנו וישמענו אתה ונעשה. כי קרוב אליך הדבר מאד, בפיקך ובלבבך לעשותו" (בבא מציעא נט :). מסקנות מרחיקות לכת מסיקה הגمرا מאותו כתוב (בבא מציעא נט :). אין לנו לרדוף אחרי סודות שהם מעבר לידעותינו וניסיונותינו —

"הנסתרות לה' אלוהינו". מה שהוטל עליינו אין לאץ לחפש בשמיים או מעבר לים. כל זה יביא רק לידי השתמטות ממילוי חוכתנו. כאן! כאן! כאן! מקוםנו. "הארץ נתן לבני אדם". כאן נמלא את חוכתנו. כל חיינו יהיו שיר תשבחה אחד לה/, אשר ברא אותנו בצלמו, אשר כרת את בריתו עם האנושות, אשר כרת את בריתו אתנו ואשר הטיל علينا חובה גדולה וקדושה לעבד עמו להשלמת בריאתו. "ואנחנו נברך יה מעתה ועד עולם הללויה".

האמונות הטוברות שהעולם הבא עיקר, משבחות את המתייחסים עצםם בעולם הזה. קדושים בעיניהם המתנורים מכל הנאה, הפורשים מציבור בני אדם ויישבו של עולם, על מנת לשבת כל ימיהם בתפילה ובחרוזים. לא בן היהדות. "הארץ נתן לבני אדם".ומי שפורש מן הציבור ואפילו על מנת להקדיש ימיו לתפילה ולעיוון אינו משובח, שהרי אינו יכול לקיים רוב המצוות. לא המצוות שבין אדם למוקם הזריכות ברובן קhalb ועדת. ולא צדק לעני ולאבונו, ליתום ולאלמנה, לחלש ולנרדף. לא לחינם עמדה במרכזו היגיון שלוש הרוגלים העליה לרגל, החופעה המשותפת של כל העם בירושלים. ואת הפסח היה אפשר לעשות רק הציבור. היהדות אינה רואה בעין יפה אדם האוסר על עצמו דברים שהتورה לא אסורה מעיקרים. הנזיר חייב חטא את "מאשר חטא על הנפש" (במדבר ז: יא). "והלא דברים קל וחומר למצער נפשו מכל דבר" (ספריו לפסוק הנ"ל). ר' אלעזר הקפר (נדרים י) ור' שמעון אומר "חסידי דים הרשאנים... בנזירות לא התנדבו כדי שלא יקראו חוטאיין" (נדרים י). היהדות אינה גורסת עינויים מיותרים. היא גורסת שמהה בחים. את מועדיינו הקדושים אנו מקבלים ביןינו ואנו נפרדים מעלייהם בין. "זיין ישבח לבב אנוש להצחיל פנים משמן" (תהלים קד: טו). לא מצאנו בכל התורה מצוחה להתעצב. ועד שלא גרמו חטאינו להורבן הבית ולתענית הקשורות בו, לא היה דין כזה ביינותן. יום הכפורים הוא אמן יום עינוי הנפש אבל אינו יום אבל! יום הכהורים הוא יום טוב שאנו מקבלים את פניו בברכת שהחינו! הוא היום הגדול והקדוש בכל ימות השנה. "כ כי ביום הזה יכפר עליהם לטהר אתכם מכל חטאתי כם לפני ה' תטהרו". "זיום טוב היה עושה כהן גדול לכל אהביו

כשנכנס בשלום ויצא בשלום בלי פגע". היה זה יום טוב נשגב לישראל ויום שמחה על הסליחה והכפרה. (עיין במשנה האחדונה של מסכת תענית).

לשמהו ולשםו אנו מצוים הרבה פעמים: "ושמחתם לפני ה' אליכם שבעת ימים" (ויקרא כג: מ). "ושמחתם בכל משלוח ידכם אתם ובתיכם" (דברים יב: ז). "ושמחתם לפני ה' אלהיך" (דברים יב: יב). "ושמחתם לבני תיכם ועבדיכם ואמה תיכם, והלווי אשר בשעריכם" (דברים יב: יב). "ושמחת לפני ה' אלהיך" (דברים יב: יא). "ושמחת אתה וביתך" (שם יד: כו). "ושמחת בחגך, אתה ובןך ובתך ועבדך ואמתך ולהלווי והגד והיתום והאלמנה אשר בשעריך" (שם טו: יד). "ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה' אלהיך" (שם כו: יא). "ושמחת לפני ה' אלהיך" (שם צו: ז). הפסוק האחרון הזה הוא אופייני ביותר כי הוא סומך מצות שמחה לאכילת שלמים. קרבותן אלה נדרו ונדרבו בבקשם מיד ה' דבר מה, או כשהודו לה' על טובות שבולה (קרבן תודה). ויפה מעיר ר' שמישון רפאל הירש ז"ל בפיורשו על התורה שעובדי אלילים מאושרים ומצלחים היו נהגים לחתת מתנות לאלילייהם כי חחשו מפני קנאיהם, לפיכך ביקשו לפייסם במתנות. לעומת זאת המקיריב שלמים לאכול בעצמו מהר כל החלקים הראוויים לאכילה. ולא تعالה על דעתו של אדם מישראל מה- שבת פסול של עובדי אלילים! הוא ב"ה אינו מקנא בנו. הוא שמח בשמחהתו.

זכורנו שמנת מקרים המצוים על השמחה למדך כי גדולה שמחה ביהדות. טמא תאמר אין שמחה על פי צו ופקודת, כבר הוכיחה מסורת ישראל כי זו היא הדרך הנכונה.

דמותם של שבת ומועדים, צורותם ותכונם נקבעו על ידי המצוות הקשורות בהם. מצוות שבת והלכות המועדים הן שהוציאו את היחיד מאבלו ואת הציבור מגונו ומדאגותיו החמורות. כדי לציין כי במקום שהتورה מצווה לשמה, הריתוי מצווה גם לשמה אחרים "אתה... ועבדך ואמתך ולהלווי" וכו'. מסוג זה היה גם מצות משלהו מנות. בדרך זו השרו המצוות שמחה אמיתי נאצלה.

נוסיך עוד דוגמאות אחדות. מצوها לshima חתן וכלה. בדומה לכך: "כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא ולא יعبر עליו לכל דבר נקי יהיה לבתו שניה אחת ושמחה את אשתו אשר לך" (דברים כד: ה). אמנים מגננים הוזללים והזובאים ופסולה שמהת החטא. אבל בזמן שישראל עושים רצונו של מקום יפה השמחה בעיני ה' (יוא: ב; כא: כג; צפניה ג: יד; זכריה ב: יד; תהילים ט: ג; יד: ז; לא: ח; לב: יא ובהרבה מקומות). שבוי ציון בוכים בראש השנה בשמעם את דברי התורה. מיד מוחרים חמיה: אסור לה תאכל ביום קדוש. אף הוא פוקד עליהם "אכלו משמנים ושתו מצתקים ושלחו מנחות לאין נכון לו כי קדש היום לאדניינו" (נחמה ח: י). יפה כohan של המצוות הללו של שמחה אפילו במקרה של אבל כבד. השבת מפסיקת כל אבל יחיד, אף היא דוחה כל תענית (חו"ז מיום כפור שאינו תענית אבל). כי מצווים אנו "וקדאת לשבת ענג". וכבר נאמר "וצדיקים ישבחו יעלצו לפניו אליהם ויששו בשמחה" (תהלים סה: ד). וכיוצא בזה בתובים הרבה. נזכיר נא את המושג "שמחה של מצווה". "עבדו את ה' בשמחה באו לפניו ברננה" (תהלים קב: ב). אפילו אחרי החרבן לא התנגדו חז"ל לעליונות. הרבה היה רגיל להתחיל את שיעוריו בדברי בדיחות ושיבחו חכמים (שבת ל:). והרמב"ם מוכיר — אמנים بلا לציין את המקור — כי כשעיפוי חכמים מלימוד היו מספרים דברי בדיחות (שםונה פרקים — פרק ה). ונוחן מادر להציג זאת, כי אלפיים שנות רדייפה השאירו את עקבותיהם בנפש העם. היו שטבו — לא בצדק — כי רק ה"חסידים" שמרו את המסורת הזאת ואילו שאר כל העם שוב איינו יכול "לעבד את ה' בשמחה". לפיכך אנחנו חייבים להציג ערכה של שמחה ביהדות. בצדקה אי אפשר להבדין את היהדות. אחרי קדיעת ים סוף שררו משה ובני ישראל, ומרימים הנביאה ליוותה את השידה בתופים ובמהחולות. חוט נמשך משירתם חיים לשירות הבאר ולשירות דבורה, לשירים ולמוזרים ולתהילים שהיו שרים במקדש ובמדינה. הלויים היו משודרים ומנגנים בכלי זמר כגון "גבול וכנוור תוף מננים ועגב" (תהלים ק). לפני חבל הנביאים אשר פגש שאל "גבול ותף חליל וכנוור" (שמעאל-יא: ה). ובשנתבקש לאלישע הנביא לדבר את דבר ה'

ביקש מגנן "זה יהיה כנגן המגנן ותהי עליו יד ה'" (מלכימיד ג', טו). ואמרו חכמים "אין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצמות" (שבת ל').

שמחה צומחת מהרמונייה. רק מי שזכה להרמונייה בנפשו, יכול להגיע לידי שמחה. ומайдך הוא בטוח שיגיע. "הרוני ה'" דרך אלין באמתך, יחד לבבי ליראה שמן" (תהלים פו: יא) אומר נועם מירות ישראל. וחוזל שלילבו את הבקשה הזאת בתפילהת הבוקר שלנו "זיחד לבבגו לאהבה וליראה שמן" ומכאן דאייה למה שאמרנו בהתחזי לת הפרק: אילו סברה היתרות כמו דתוות אחרות שהעולם הזה הוא מעין גיהנום ואדם צריך לצפות בכליוון עיניים שיגיע לנו עדן כי אז לא יהיה מקום להרמונייה, "לייחוד הלב" בעולם הזה. לייחוד הלב יכול להגיע רק מי שבין כי העולם הזה הוא מקומו שנועד לו על ידי בוראו. אילו להרגיש כי קשורים אנו בבורא בעולמו הזה. נקיים מצותו בוUl. נמלא חובתנו בעולם הזה באמונה. ונשׂתדל לתקן את העולם הזה במלבות שדי. אז תשרה הרמונייה ביןינו לבין עצמנו, או נזכה "לייחוד לב" לאהבה וליראה אותה, או תהיה השמחה בمعنىינו.

ימות המשיח

או או נוכל למלא את תפיקתנו העילי "להביא לימות המשיח". נאמר לנו בתקילת היותנו לעם "ואתם תהיו לי מלכת כהנים וגוי קדוש". תפיקד כפול. "גוי קדוש" יכולנו להיות גם אילו היינו בלבד עלי אדמה. "מלך כוהנים" משמעותה תפיקד בין יתר העמים. להיות מלכת כוהנים הרדי זו מחייבת מציאות עמים אחרים. שכפליהם מכובדי נת עבודת הכהנים. הדרך מסמנת על ידי שתי נבואות. ירמיהו צופה זמן אשר ה' יכרות בדית חדשת אתנו: "הנה ימים באים נאם ה'", וכברתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה... נתתי את תורתך בקרני" במ ועל לבם אכתבנה, והייתי להם לאלהים ומה יהיה לי לעם. ולא ילמדו עוד איש את רעהו וαιש את אחיו לאמר דעו את ה', כי כולם ידעו אותן למקטנם עד גדולים נאם ה' וגוי" (לא: לא-לא). וישעיהו אומר: "כי מלאה הארץ דעתך אמר לך"

כמיהם לים מוכסימים" (יא : ט). ונאמר "כִּי שְׁפָטֵי כֹּהן יִשְׁמְרוּ דָעַת" (מלאכי ב : ז). מנבואתו של ירמיהו יוצאת שדעת ה' קשורה קשר אמיץ בימות המשיח, ואיתו דבר אנו לומדים מישעיה: אם העם רוצה למלא את שליחותו כמלך כוהנים, עליו לבקש את דעת ה', לשמר אותה ולהפיצה. מלככת כוהנים צריכה קודם כל להגיע בעצמה לדעת ה' ואחריו כן להביא אותה לעמים האחרים. השתדלנו להראות כי צדקה ומשפט, חכד ואמת וקדושה מביאים לידי דעת השם. וכל זה צריך להתבסס על לימוד התורה במובן הרחב ("זהigkeit בו יומם ולילה", "הפרק בה והפרק בה דכולי בה") ועל יחד לבבנו לאהבה וליראה את ה'. הדרך היא קשה אבל נפלאה. רגש, שכח ורצון פועלים תוקן הרמונייה גמורה. הפעולות מודרכות על ידי דברי השם והן נעשות ברצונו החופשי של העcosa. אם נגיע לידי כך נהיה מופת לכל בא עולם. ואו לא ימנע ישראל לפנות אל עמים אחרים כדוגמת נביינו לפניים. הם לא היססו לפנות לעמים זרים. אף הם למדונו פרק בהשפעת מעשים למופת: "שְׁמְרוּ מִשְׁפָט וְעֹשׂוּ צְדָקָה, כִּי קָרוֹבָה יְשׁוּעָתִי לְבוֹא גּוֹן", אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחויק בה. שمر שבת מהללו ושמר ידו מעשות כל רעה". רק אז יבואו "בְּנֵי הַנֶּכֶר הַנְּלוּיִם אֶל ה'", (ישעיהו נו : א-ג). והדברים אינם דברי תיאורית. הנה הנבואה מנהם את בני הנכר הבלתי החוששים שהקב"ה לא יגאלם יחד עם עמו, והוא מפרש להם את תנאי גאותם. סימן כי אמנים הדוגמא הטובה של ישראל אשר שב אל ה' היא שהביבאה בני נבר להילוות אל ה'. זאת היא המגמה של דברי ימינו והתקפיך שהוטל עלינו לגורום שכל העולם ידע את ה' וילוחת אליו. אז תמלאינה הנבואות והעולם המאחד בדעת ה' יוכל לימות המשיח. כשדברנו על "לאומיות ואוניברסליות" הסברנו שבימות המשיח יחוירו ויתאחדו כל העמים שנפרדו בימי הפלגה, ושוב תהיה אחדות שלמה. "אין בין עולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד" אמר שמואל (ברכות לד : י), והרמב"ם (הלכות מלכים יב : ב) פסק לפি אמר זה. יש ואנשים מזוכרים זאת כדי למעט את דמותם של ימות המשיח. הם טועים. הרמב"ם בוזראי לא התכוון לזה. הוא מייחס לימות המשיח את הנבואה "ושׁב ה'" אלהיך את שבותך ורחמןך, ושב וככזץ מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה. אם יהיה נדחך בקצתה השמיים,

שם יקברך ה' אלהיך ומשם יקברך. והבואר ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבע והרבך מאבותיך. ומול ה' אלהיך את לבבר ואת לבב זרעך, לא אהבה את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חיקך" (דברים ל: ג—ו). בזה יתחללו לדעתו ימות המשיח אחורי שתתקיים נבואת מלאכי "הנה אנכי שלח לכם את אלהיו הנביא, לפני בוא יום ה' הגדול והנורא. והшиб לב אבות על בניים ולב בניים על אבותם וכו'" (מלאכי ג: כג, כד). הרי שם הרמב"ם סובר אחדות העם ואחדות הדורות והחזורת כל העם לאדמותו. מלכות בית דוד תחזור ליושנה והמלך המשיח יבנה את בית המקדש (יד החזקה הלכות מלכים יא: א). ועל המלך המשיח ניבא ישעיו "ונחה עליו רוח ה' רוח הכמה ובינה רוח עצה וגבורה דוח דעת ויראת ה'. והרתו ביראת ה' ולא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אוניו יוכיה. ושפט בצדק דלים והור כיח במישור לעוני ארץ, והכח ארץ בשבט פיו וברוח שפתינו ימיה רשות. והיה צדק אוור מתנינו והאמונה אוור חלציו" (ישעיו יא: ב—ה). או יגיע זמנה של הנבואה הנבלאה "וגור זאב עם כבש... וגוי" (שם יא: ג). אמנם אומר הרמב"ם שללום בין זאב וככש הוא רק משל. מכל מקום מתבטא במשל זה השלום שעוז לא ראה העולם כמותו. עמדת העמים ויחסיהם בינם לבין עצם מთוארים בפסוקים הבאים: "והיה ביום ההוא שרש ישי אשר עמד לנס עמים אליו גווים ידרשו" (ישעיו יא: י). וקשרו בזה: "והיה באחרית הימים נכנן יהיה הָר בֵּית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות, ונחרבו אליו כל הגוים. והזכו עמים רבים ואמרו לכון ונעללה אל הָר ה' אל בית אלהי יעקב ויורנו מדרי כיו וונלכה בארחותינו כי מצינו תצא תורה ודבר ה' מירושלים. ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים. וכתתו חרבותם לאותם וחניתותיהם למזרחות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה" (ישעיו ב: ב—ד; מיכה ד: ב—ג; והוא מוסיף "וישבו איש תחת גפנו ותחת תננטו ואין מחרידה, כי פי ה' צבאות דבר" שם ד).

"שייעבוד מלכיות" של שמואל אין פירושו שייעבוד ישראל בידי האור מות בלבד. הכוונה היא ששם עם לא ילחם עוד בעם אה'ו, ושם עם לא ישעבד עם אחר. "שייעבוד מלכיות" במובן הרחב זהה ייחלך מפני

שהעמים יבקשו תורה מפני ה' ועל-ידייך יסור מלכם רוח היכובוש. לפיכך הקדים הכתוב "יירנו מדרךו" ל"זכתהו חרבותם לאתים". אן יבְּנו האומות שהמגמה העילאית היא שלמות. ואין שלמות בלי שלום. זה שאמר צפניה הנביא "כי אן אהפק אל עמים שפה ברורה, לך רא כולם בשם ה' ולעבדו לכם אחד" (ג: ט). הרמב"ם מזהיר ממד לא להכנס לפרטיו פרטיהם של פרשה זו (הלכות מלכים יב: ב). אבל גם הוא אומר שבימות המשיח תשוב הנבוואה (מוראה ב', פרק לו); איגרת תימן ג' קרוב לסיום. ובמשנה תורה הוא אומר "ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות שהטובה תהיה מושפעת הרבה וככל המעדנים מצוין בעפר" (שם יב: ה). ידע מローン הדמבי"ס כי מלחה מות אינן מתלקחות מלאיהן. סיבות יש להן. אם תבטלנה הסיבות תחדלנה המלחמות. שלא יהא עוד רעב, קנאה ותחרות — משמעותם שלום כלל. כי במקומות שיש דרעב גם קנאה וגם תחרות ישנה, ובמקומות קנאה ותחרות שם המלחמות. הדרי זה מלמדנו מה חוברתנו בכל עת. הרי עב לא ייחל מלאין. ובلد נסמור על הנט בדבר הנחון בידינו. נסמור על עירות ה' ונעשה את שלנו. על בני אדם לשקו על ייצור מספיק. על בני אדם לשקו על חלוקה צודקת. והרי זה שוב עניין של צדקה ומשפט. ואולי זה מסביר הסבר נוסף לרמיeo (כב: טו, טז) מזהה צדיקה ומשפט עם דעת ה'. ראשאים אנו לקותה שה' יביא בחסדו הגדל את ימות המשיח גם אם איננו ראויים לכך. אבל בכל יום ובכל שעה علينا לעמוד למען יונחו היסודות לבניין הנשגב.

הדגשה יתרה מדגיש הרמב"ם שהמלך המשיח לא ישנה את חוקי התורה (הלכות מלכים יא: ג; הקדמה לפירוש המשנה; איגרת תימן סוף חלק ב). ולא בכדי. כי ממש הדורות כמו אנשים שהיו נבאים ומשיחים בעיניהם ושיינו את הדת ותקנותה. ביטלו, גרעו והוסיפו. וזה לך אותן כי נבאי שקר ומשיחי שקר היו. הקב"ה נתן את תורתו תוך גילוי שכינה וארך לפיה בקשתנו מסר את יתר חלקי התורה בידי משה רבנו. ואיש בעולם — יהיה מי שייהה — לא היה נאמן ולא יהיה נאמן להיעיד על עצמו שהוא נשלח כדי להוסיף או לגרוע ממה שנמסר לנו. אילם דעה זו אינה נוגדת את האמונה שבימות המשיח נוכה לגילוי שכינה חדש. אדרבה. מאמינים אנו בכך באמונה שלמה, כאמור על ידי

וכירה הנביא: "הנה מלך יבוא לך צדיק ונושא הוא, עני ורקב ען חמור ועל עיר בן אתנות" (ט: ט). וסמוך לו "זה" עליהם יראה ויצא כביך חצז, זה, אלוהים בשופר יתקע והלך בסערות תימן" (ט: יד). מלבד המיללים המפורשות וזה, עליהם יראה הנה מדרמה הנביא בכוונה בדורה את תופעות הלווי של גילוי שכינה זה למאורע הגדול והנצח של הר סיני. מלבד נבואה מפורשת זו רמזו גם נביאים אחרים לגילוי שכינה חדש. אולם הרמזים היה אפשר אולי לפדרש גם פרוש אחר, אילמלא נבאותו הבורורה של זכריה. אבל מעתה גם יתר הרמזים חד משמעיים. כשירמייהו הנביא ניבא לברית תברית חזשה (לא: ואילך) שוב אין להניח שהתכוון לפועלה של נביא. והרי הוא משווה את הברית החדשה עם הברית בתורה. ישיעיו ומיכה אומרים שנייהם: "נכון יהיה ה' בית ה'... ונחרו אליו כל הגויים ואמרו לכון געלה אל ה' אל בית אלהי יעקב ז' יורנו מדין" כיו ונלכה באורחותיו כי מצוין תצא תורה דבר ה' מירושלים. ושפט בין הגויים והוכיח לעמים רבים וכמתו הרבנות לאחים וגוי". אין לפרש שהעמים ישמעו את ההוראה ואת ההדרכה ואת השיפוט והתוכחה מפי אחד מנביאי ישראל. הן תהא זו מההכלה הגדרית לה ביותר בדברי ימי העולם. וכך שזוכה ה' את ישראל עמו במחפה הנשגבה והמורעעת של מעמד הר סיני בימי קדם, ככה אנו לומדים מזכריה ומרומי ירמייהו וישעיו ומיכה, שגם אומות ה黜לים ועםם ישראל יזכו לעתיד לבוא לתופעה הנשגבת-המורעעת של גילוי שכינה. לפיכך ישתנו בימים ההם אומות העולם אשר נקרבים אל ה' — תכלית שינוי.

ועתה נסביר לעצמנו עוד דבר: התורה ניתנה מפי הגבורה ולפיכך אינה ניתנת לשינוי. תוכנה אבסולוטי. "לא יהליף ולא ימיר דתו". או ר' למ' מי אנחנו לקבוע מה בעיני ה' תוכנה ומה באמת צורתה. מי אנחנו למשל לדעת אם צודק הרמב"ם כי הקרבנות אינן אלא צורה אשר בлюдיה לא הייתה בימי קדם עבותת הבורא; ואך משום כך ציווה ה' שגם אנו נקריב קרבנות, אמנם בצורה אחרת, בתנאים אחרים ומתח כוונת שונת מכל אומות העולם. ושוב מי יודיע אם צודק הרמב"ם באמרו כי מצוות שונות איןן אלא מחאה נגד צורות ידועות של עבותות

אלילים אשר עברו ביגניטים מן העולם. אם הוא צודק או יתכן כי לעתיד לבוא, לכשחתגלה שכינה, נצטווה על דרכיהם אחרות של עבודה ואולי אף מצוה מעשית פלונית תשנה — בדומה לברורה תאוות שנאכר במדבר והותר בארץ. חז"ל מזכירים דוגמאות נוספות: הימטר במוות בתקופות שונות ואיסורן בתקופות אחרות (משנה זבחים יד:ה; ספרי דברים יב:ח), או חמשת הדברים שתפסו מקום חשוב בבית הראשון וה' לא ציווה לחדש אותם בבית השני (עוזרא ב:סג; נחמה ז:סח; יומא כא). הרהוריינו אלה אינם איפוא מהפכנים ולא אינם בלי תקדים. העיקר: לא אנו הקובעים ולא אנו המחליטים. לא אנו ולא אלה שעיניהם תחזינה (במהרה בימינו) בבייאת המשיח, ואפילהו לא המלך המשיח בכבודו ובעצמו, ולא נביא שיהיה בזמנו. כולם מצוים להישמע לדברי תורהנו כמו שקבלנוו מפי הגבורה על ידי משה עבר ה'). מה ידבר אלינו ה' בזמנו גilio השכינה לעתיד לבא — אין לנו יודעים. כמו שדברה התורה בלשון בני אדם לדור המדבר ככה בודאי ידבר ה' אל דורו של משיח בלשון תקופתו. בטוחים אנו שתהא זו התורה גופה. אם ישנה צורות ופרטים ובמה ישנה — נזכה ונחיה ונראה.ומי יתן ש"מחר יהיה האות זהה".

אחרי כל מה שאמרנו לעיל על הניסים והנפלוות של תחיית העם והקמת המדינה علينا לומד עוד דבר שלא קל לאמרו. אולי אין אנו צודקים. אבל לבנו אומר כי בשם שנעשה לנו ניסים ונפלוות לעמוד בפני אובייננו ולהקим את המדינה ככה עמדו ניסים למולנו והכשילו את כל נסינוותינו לכבות את ירושלים העתיקה, את העיר בה חנה דוד ואת הר הבית. אמנם קיוינו לכך עד הרגע האחרון, שכן כתוב בסמוך להזכיר הגאולה השלמה "כי אסלה לעונם ולחטאתם לא אזכיר עוד" (ירמיהו לא: לג). אולם כשהנכשלו ההכנות הטובות ביותר בזמן הקרבנות על ירושלים, הבינו שעדין אין לנו ממלאים את התנאים "לשמור משפט ולעשות צדקת לשמוד שבת מחללו ולשמוד ידין מעשיות כל רע לבחור באשר חפץ ה' ולהחזיק בבריתו". לפיכך זיכה אותנו גואל ישראל בטובו בהתחלה הגאולה. אבל עדין לא הביא לנו את הגאולה השלמה. כשהיינו תלויים באחרים, בשלטונם, בחוקותיהם ובסדי דוריהם, פיהם רוב העם דורות אחרי דורות את התורה והמצוות מכל

אשר יכול. רבים שמרו אמונם גם בדורות האחרונים לברית שכרת ה' עם עמו, ברצון ויתרו על רוחיהם ועשור בלבד שלא יהללו את השבת ולפעמים חל יום טוב שני של גליות בערב שבת, או היו שלשה ימי מנוחה רצופים, ומיד אחריהם يوم המנוחה של הגויים.ربבות יהודים עמדו בניסיון ולא חיללו לא שבת ולא יום טוב. צר מזוד כי עתה בזמן שאנו תלויים רק בשלטונו ובחוקותינו ובסידורינו, רבו מחללי השבת על שומריה ומפيري הברית על המחויקים בה. רוחקים אנו לבושתנו מלהעיד עליינו שmediקים אנו לשמר משפט ולעשות צדקה ולבחור באשר חוץ ה'. ולפיכך אם לא יرحم ה' וישלח את משיחו בחסדו, דחורי קה המטרה וארכוה לפנינו הדרך. יחזק כל אדם מישראל את עצמו ואת חבריו ואת חגו ונתקן את דרכינו. נקבל עליינו על מלכות שמים ועל המצוות. נמלא את שליחותנו ונעבד למען השלמת העולם ותיקונו. אז נזכה ונראה בגאותתנו השלמה ובבייאת משיח צדקנו שיבא ויגאננו ב Maherah בימינו.

העולם הבא ותחיית המתים

בפרק זה ראוי לקצר. אין לנו עסק בנטרות ואין אנו אומרים לדורש במופלא. התנו'ך מלמדנו שקיימים עולם הבא ושתהיה תחיית המתים. וזה הכל. על ימות המשיח למדנו הנביאים פרטיטם, אף הם ציירו לנו את התמונה הנפלאה של אחירות הימים. לא כן העולם הבא ותחיית המתים. עליהם לא זכינו ללמד פרטיטם. כמו ששנינו (ב'') תשובה לרמב"ם ח: ז) : "כל הנביאים قولן לא ניבאו אלא לימות המשיח. אבל העולם הבא עין לא ראתה אלהים זולתך" (ישעיהו סד: ג). מה טעם יפה בעניין זה השתקה מן האמרה? "עולם הבא" (שלא כתהיית המתים) הוא עולם של נפשות ולא של גופים. שפטנו הקשורה בחומר אינה מצילה לתוך עולם אשר אין בו גשמיות. אפילו מאמרו היוזע של רב המשתדל להסביר ולהדגיש את חוסר הגשמיות, לא יכול להימנע בסופו של דבר, מתoad גשמי. וזו לשונו: "לא העולם הזה כיעולם הבא. העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא פריה ורבה ולא משא ומתן ולא קנאה ולא שנאה ולא תחרות אלא צדיקים יושבים ועתרותיהם בדאסיהם ונגהנים מזיו השכינה" (ברכות יז).

מי שקורא את החלק השלילי ואת החלק החיובי של המאמר, מבין אל נכוון כי לא נאמר התאור הגשמי שבחלק החיובי אלא דרך משל (ראה גם רמב"ם הלכות תשובה ח:ב). הרי למדנו שוב שאין בכוחה של לשון אנוש לחרר את הבלתי גשמי.

לפיכך נסתפק במלים ספורות. נביא תחילת את הפסוקים המדברים ב"עולם הבא" וב"תחיינו המתים" ייחד, כי לא תמיד אפשר להבחין ולומר אם הם מכוונים לזה או לזו.

כבר הזכרנו בפרק "שכר ועונש" את דבר קהילת: "וזעוד ראיית תחת השם ש, מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע". אמרתי אני בלבבי את הצדיק ואת הרשע ישפט האללים, כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם" (ג:טו-ז). ובאותו ספר — אחרי שהרהור רבות ובדק והסביר וביטל, הוא אומר לבסוף "וישב העפר על הארץ" שתיה, והרוח תשוב אל האלים אשר נתנה" (יב:ז). לאior זה ולאior ג': יז יש רק ממשמעות אחת לפוסק (שלכאורה אפשר היה לפרשו גם בדרך אחרת): "שם בחור בילדותך ויטיבך לבך ביוםיך בחורותיך ולהך בדרכך לבך ובמראה עיניך, ודע כי על כל אלה יביבאך האלים במשפט" (יא:ט). ואイוב אומר "זאני ידעת כי גאלי חי, ואחרון על עפר יקום. ואחר עורי נקפו זאת ומברשי אחזה אלה" (יט:כח-כו). והרי כמה ראיות מתחיה לים: נעים זמירות ישראל מעמיד עצמו לעומת הללו שנוטלים חלוק מיד ה' בחיהם עלי אדמה ומניחים את יתרם לעוליהם. לעומתם הוא אומר על עצמו: "אני בצדך אחזה פניך, אשבעה בה כי תמנונך" (יז:טו).

גם העובדה "כי לא יראני האדם וחי", גם הניגוד של המקבלים את חלוקם בעודם בחיים מוכחים שהמדובר כאן הוא לא על העולם הזה. אותו ניגוד בצורה יותר רחבה מתואר גם בתהילים מט: טו לעומת מט: יז-כא. וגם כאן הצדיק בטוח הוא בגורלו אחרי המוות. "אך אליהם יפדה נפשי מיד שאול, כי יקחני סלה" (שם טז). אותו רעיון הובע במשל (טו: כד): "ארח חיים למעלה למשכילה, למען سور משאול מטה". ועוד אנו קוראים בתהילים: "בפרחה רשעים כמו עשב ויציצו כל פעלי און, להשמדם עד עדי עד" (צב:ח). יפה תיקנו אבותינו לקרוא בבית

האבל שני פרקים מיוחדים בתחוםים. שניים דנים בגורל האדם אחריו מותג. אחד מסתיים: "אדם ביקר ולא יבין, נמשל כבבמות נדמו" (מט: כא) והשני מסתיים: "כִּי לَا תַעֲזֹב נֶפֶשִׁי לְשָׁאֹל לֹא תִתְנַצֵּל הַסִּידָךְ לְרֹאֹת שְׁחַת. תָּדוּעַנִּי אֶרְחָ חַיִם שְׁבַע שְׁמָחוֹת אֶת פְּנֵיךְ נָעֲמֹת בִּימֵינֶךָ בְּצָחָ" (טז: י—יא). יש מן הפסוקים הנ"ל שאין לפירוש אלא כלפי חי העולם הבא ויש שאפשר לפירוש כרמו לתחיית המתים. אולם ישנם מקראות שאין מתכוונים אלא לתחיית המתים בלבד: "ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלחים עמדי, אני אמיתי ואחיה מהצתי ואני ארפא אין מידי מציל" (דברים לב: לט). ואי אפשר להתעלם כאן מסדר המיללים ולפרש סתם "חיה ומות בידך", כי הקבלה "מהצתי ואני ארפא" מוכיחה שהסדר הוא מכובן. חנה בתפילה חורגת על אותו רעיון ואומרת: "ה' מימות ומחיה, מוריד שואול ויעל" (שמואלי א: ז). ישעיהו אומר: "יהיו מתיך נבלתי יקומו, הקיצו ורנו שכני עפר וגוו'" (כו: יט). ואילמלא הרעיון והאמונה החזקה בתחיית המתים לא היה יחזקאל הנביא עונה על השאלה: "התהינה העצמות האלה"—"ה' אלוהים אתה ידעת" (לו: ג). ומוטר להניח כי אילמלא רצה ה' לחזק את אמונה העם בתחיית המתים (ובגאולה) לא היה מראה לנביאו חזון זה דווקא. לבסוף נזכיר את דברי דניאל "ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחי עולם ואלה לחרופות לדראון עולם" (יב: ב).

התורה מלמדת איפוא שני דברים: "עולם הבא" ו"תחיות המתים". היא אינה נכנתת לתאור הפרטנים לא של זה ולא של זה. ההלכה הלכה בעיקבותיה. שניינו בפרק "חולק" (פרק י בסנהדרין במשנה וגמרה בידושומי, פרק יא בגמרה בבבלי): "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא. ואלו הן שאין להם חלק לעולם הבא: האומר אין תחיות המתים וכי" הרוי עולם הבא ותחיות המתים תוך כדי דברו. (והשווה לזה רמב"ם הלכות תשובה פרק ח ו"מאמר תחיות המתים" ו"הקדמה לפרק חולק").

שתיקת המקורות על הפרטנים גרמה שדעותיהם של הגוי הדעות שלנו חלוקות בעניין מהותם של העולם הבא, ימות המשיח ותחיות המתים. יידי ד"ר גומפץ העירני כי ב"עrogate הבושים" (הוץ' מקיצי נרדמים 1—256) מובאות כל הדעות שהובעו עד למאה השלוש

עשרת. המעניין בשאלת זו צריך לזכור בדברי ר"ע מברטינורה ובדברי "תפארת ישראל" בפירושיהם למשנה הנ"ל.

לפי הבנתנו "העולם הבא" הוא העולם אשר הנפש בא אליו אחרי עזובה את הגוף במוות. גם בלי כל הדרך תודנית היינו מבינים שהנפש אינה מתה. הנפש היא חלק האלוהי שבנו. ולא יתכן שהחלק האלוהי יהיה נתון לתמותה. אפילו הגוף אינו אבד אחרי המוות. הוא מתפרק וחלקו השוניים לושים צורות אחרות של קיום. הנפש אינה יכולה להתפרק. היא נפרדת מעל הגוף. דמות האלוהים שהוטבעה בנו נשארת בקיומה, אך שוב אינה קשורה בגוף. תורת "השארת הנפש" תופסת מקום מכובד גם בפילוסופיה החילונית. פרט לחוג החמרניים. רובם של הפילוסופים שותפים לדעה שהובעה כאן, אמם בגוונים שונים ובנימוקים שונים. כמה מהם מצביעים על ההבדלים היסודיים בין גוף לנפש. אינה דומה הנפש לגוף ההולך למות. הגוף נתון להגבלה כביכול שנהנש פטריה מהן. הגוף קשור במקום — הנפש עוברת את כל הגבולות: "אני במרחב ולבי במורה". הגוף קשור בזמן. לא כן הנפש; הזכרן מחייב בכל רגע את העבר והדמיון את העתיד. אין אפילו ללמידה גזירה שווה ממות הגוף על מות הגוף. אין צורך להרבות בדברי הפילוסופים על נושא זה כדי להסביר וcoh שגם בלי התודה והמוטרה היינו מגיעים לדעה שהascal מחייב. אנו מגדירים אמרת מקובלות זו על פי דרכנו ואומרים: החלק האלוהי שלנו אינו ניתן לתמותה. ה"מקום" אשר בו "נפשות הנפשות" אחרי המוות נקרא "העולם הבא" וזה ה"שם" הנזכר בקוחלת ג': יג. וזה ה"מקום" אשר בו נהנות הנפשות שמילאו את שליחותן בעולם הזה. ומזהאים לכל זה התאור של רב במאמרו הנזכר: החלק השילילי — כי אין בעולם הנפשות שום דבר גשמי (לא אכילה ולא שתיה וכו') וגם הצד החיובי, שהנפש שעשתה בעולם זהה מה שטמפל הבורא, תהנה בעולם הבא מן הגדולה, מן הדוחר ומן הוו של מי שאמר והיתה העולם. ובוודאי תשמהנה כל הנפשות להיוות יחד עם נפשות כל הצדיקים והחסידים והתמים שקדמו להם. אף הם מחכים בעולם שכלו אמרו וטוב למשיכים מלאכחים עלי אדמה.

גם על תחיית המתים אין אנו יודעים פרטיים. אפילו על זמנה לא

דובר במשפט בתנ"ך. ושוב חלוקות הדעות. יש מקדרים וייש מאידרדים. לנו נראה שהאנטואנטיה של העם מצאה גם כאן את הפירוש הנכון. העם קשר את תחיית המתים בבואו של המשיח.

כבר צבענו על הרמו שבדברי יחזקאל אשר בהם תחיתת המתים היא בשל לתחיית העם וגאולתו השלמה. רמו אחר יש בדברי נבנאים אחד רימ הקוראים לתקופת המשיח "אחרית הימים". מה שלא יקרה איפוא עד התקופה התיא שוב לא יקרה. לעומת זה קשה להניח שתחיתת המתים תהיה לפני התקופה של המלך המשיח, שכן והוא נס העתיד לשנות את העולם כמו שלא שינה אותו שום נס אחר מען בריאות העולם. "ערוגת הבשם" ו 255 את דעתו (הנראית גם לנו) על תפילה עתיקה. הוא מזכיר מתוך "הכל יודוך" "אין בערך בעולם הזה דומה לך מושיענו לתחיית המתים". אם פירוש העולם הבא ותחיית המתים כמו כמו שהסבירנו, או כי הסדר "עולם הזה, עולם הבא, ימות המשיח, תחיתת המתים" מתאים בהחלט. כמובן יש הקבלה בדברי ימי העולם. בריאות העולם ומלאו בתוכו בריאות האדם בצלם אלוהים — "בראי שית". השראת דעתה על כל הגויים, שלום נצחי בינויהם ותחיתת המתים — "באחרית". מקבילה בריאות העולם להשלמת הבריאה. ומקבילה בריאות האדם לתחיתת המתים. אין אנו מתיימרים לדעת פרטנים על תחיתת המתים, הללו לא נמסרו לנו מפי הגבורה. אבל מותר אולי לומר בכל יראת הכבוד כלפי מורה הרמב"ם ז"ל שדבריו ב"מאמר תחיתת המתים" אינם מתבללים על דעתנו. דעתו היא שהגוף הוא דבר אשר לפניו טبعו מתקלל ווסף למוות. ולפיכך המתים שייחזו בזמן תחיתת המתים יחוירו וימתו לדעתו אתרי תקופה ארוכה של חיים. הוא תולה את דבריו בכמה מאגדות חז"ל. שם נזכרות דעתות שונות על התקופה של ימות המשיח. ר' יהודה הנשיא סבור שלושה דורות, חכמים אחרים אומרים שבעת אלפיים שנה, ואחרים אומרים שלוש מאות וששים וחמש שנה, ושבעט אלפיים שנה (סנהדרין צט). יש כאן הבדל כי דבר שקשה לבסת עליו דעתה מעין דעת הרמב"ם. לו לא דמסתפינה היותי אומר שדעת חכמים אינה אלא ביטוי פיזוטי ור"ל "לנצח" או "לעולם ועד". אין להניח שיעשה ה' נס כזה באחרית הימים על מנת לבטלו אחרי כן.

פעם לפחות שאלות ילדותיות על פרטיו התחיה. באיזה גיל יהיה כל אדם. האם יולדו עוד ילדים. כיצד תתכלל האנושות הרבתית הזאת וכך. אין לנו יודעים פרטיהם אלה וכל כיווץ בהם. לא נайдן לנו המצביע אחרית הימים כשם שאין לנו מבנים סודות בראשית. אנו יודעים שהיה לנו — אם אפשר לקרוא לכך זמן — בו לא היה מאומה לא חומר ולא אנרגיה, רק אלותיהם הוא ברא את העולם ומלואו יש מאין, בראשית. היום אנו רואים את העולם ומלואו, חוקרים את חוקי הטבע. הננו מרגישים שאנו נבדאים בצלם והננו בני ברית להשלמת העולם. קיום העולם בעיני כל אדם וקיים שלו הוא דבר מובן מאליו, אף על פי שעל הבריאה עצמה אין יודעים אלא שהיה היתה, אך אין מבינים את חידותיה. ככה אנו יודעים מה יהיה ב"אחרית הימים" ופרטיו הדבר רים הנם מעבר לידעינו ולהבנתנו.

ואין לנו להציג על כך, "הנסתרות לה' אלוהינו והנגלות לנו ולבניינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת". לו לא ידענו מה עליינו לעשות, צער רב היינו מצטערים. ילדים בלי הדרכה היינו. אבל הן זיכה אותנו הקב"ה. בגילוי שכינה נתן לנו את תורהנו. אף הוא הטיל עליינו תפקיד געלה ונשגב בעולמו והרינו מדריכנו לקיים את התורה ולמלא את התפקיד. זה העיקר ולא יקשה מעתה לזכור על ידיעת מה למעלה ומה לפנים ומה לאחר.

הבה נחזק ונאמץ למלא תפקידינו בעולם הזה. יהיו צדקה ומשפט, חסד ואמת וקדושה נר לרוגלנו. נתקrab לדעתה. נשמר שbat מחללה. נחזק בבריתה. נתקון עולם במלכות שדי. נקרב את ימות המשיח.

ונכח ונחיה ונראה במהרה ביוםינו